

slaagd gevonden, dat zij onveranderd nogmaals dienst konden doen. De 665 aan het eind afgedrukte noten zijn soms nuttig, maar vertellen vaak ook niet meer dan er al staat. Als Huet aan Potgieter omstandig uitlegt wat een *gamelan* is, moet dat dan in een noot in een minder juiste omschrijving worden overgedaan? Het personenregister geeft inlichtingen over vele bekende en minder bekende tijdgenoten van Huet, maar ook weer niet altijd. Op 24 december 1878 slaakte Huet de verzuchting: 'dat zoovaak ik Nederland terugzie, ik den indruk ontvang van een land, gelegen aan de kust der Doodde Zee, waar de vogels niet overheen kunnen vliegen zonder te sterven. Uit alle plaatsen, alle instellingen, klinkt er mij het woord 2 Koningen IV: 40 in de ooren: 'Man Gods, de dood is in de pot'. Deze beroemd geworden klacht staat in een brief aan de schrijfster Francisca Gallé. Men zou willen weten wie zij was, en waarom Huet zulke dingen aan haar schreef. Praamstra deelt alleen mee dat zij werd geboren in 1840, en verder niets.

Het belangrijkste zijn natuurlijk de brieven zelf. Tezamen geven zij, zoals de bedoeling was, een levensecht beeld van de auteur. Maar welk beeld is dat? Voor Praamstra tonen de brieven allereerst aan dat Huet, ogenschijnlijk zo zelfverzekerd en succesvol, dikwijls met zichzelf in conflict verkeerde en zich in de steek gelaten voelde. Dat kwam, meent Praamstra, deels omdat hij zich aanmatigend gedroeg, en deels omdat hij ook werkelijk te groot was voor het toenmalige Nederland. Is dat voldoende verklaring voor de spanningen waar Huet mee leefde? En moeten zijn geldingsdrang en zijn roekeloze opportunisme, waar ook Praamstra niet goed raad mee weet, uitsluitend als persoonlijke eigenaardigheden worden gezien? De maatschappij van de jaren 1860 en 1870 bood vele nieuwe en nog onbeproeft mogelijkheden. Huet wilde van alles proberen en schrok voor scherpe koerswendingen niet terug. Dat maakt hem niet altijd sympathiek of bewonderenswaardig, maar wel boeiend. Er zijn nog andere redenen om hem te lezen dan het inmiddels wat schraal geworden oordeel dat hij 'met Multatuli hoort tot de beste schrijvers uit de negentiende eeuw'.

W. E. Krul

T. van den Berge, *Karel Frederik Holle. Theeplanter in Indië 1829-1896* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 307 blz., f39,90, ISBN 90 351 1969 x).

De Leidse taalkundige Tom van den Berge heeft een mooie biografie geschreven over theeplanter Karel Frederik Holle (1829-1896), met een paar tekortkomingen. Het mooie zit hem zowel in de figuur van Holle — eindelijk eens een sympathieke koloniaal — als in de weergave van zijn levensloop door de biograaf, die de vele activiteiten van de duizendpoot Holle op pakkende wijze beschrijft, vaak met subtiele ironie. De lezer krijgt een goed beeld van Holies levensloop als theeplanter, landbouwhervormer, onderwijskundige, autodidactisch maar algemeen gerespecteerd deskundige in de Soedanese taal-, land- en volkenkunde en invloedrijk regeringsadviseur. De beperkingen van de biografie hebben eveneens zowel met Holies persoonlijkheid als de aanpak van de biograaf te maken. Over zijn persoonlijk leven heeft Holle bijzonder weinig bronnen nagelaten. Hij stichtte een gezin met een Soedanese vrouw, die de zuster was van zijn boezemvriend, de islamitische godsdienstleraar Raden Hadji Moehamad Moesa.

Maar over dit huwelijk is zo weinig bekend dat Van den Berge bij gebrek aan bronnen zijn toevlucht moet nemen tot retorische vragen als: 'Was hij dat geworden, gelukkig? Had de gesloten Hollander Holle bij zijn Soedanese vrouw het geluk ooit gevonden? Of als jongen alleen bij zijn moeder in ... het huis aan de Amsterdamse Lijnbaansgracht' (237)? Recensent

Jan Blokker ging in *de Volkskrant* van 2 oktober 1998 nog een stapje verder met speculatief psychologiseren door te opperen dat Holle wellicht een latent homoseksuele relatie met Moesa onderhield. Dat krijg je als je over je persoonlijke leven slechts charmante fotografische portretten met een zichtbare voorliefde voor 'kokette baadjes' achterlaat.

Maar afgezien van de lacunes in het bronnenmateriaal heeft ook Van den Berges literair-biografische benadering haar beperkingen. Hij blijft over het algemeen heel dicht bij de levensloop van Holle en werkt de koloniaal-historische context weinig uit. Zo geeft hij een prachtig citaat uit een brief van de Leidse Sanskrietgeleerde H. Kern aan Holle, waarin Kern voor een 'geestelijke verovering' van de Indonesische archipel pleit (158). Maar op de conjunctuur van het Nederlandse imperialisme, de daadwerkelijke, militaire en bestuurlijke verovering van de archipel, waarbij Holle als taalkundige en regeringsadviseur nauw betrokken was, gaat Van den Berge nauwelijks in.

Ook Saids bekende oriëntalisme-these blijft onvermeld, terwijl Holies levensloop vanuit dat perspectief extra interessant is. Holle hield oprecht van de 'inlander', zij het op paternalistische wijze. Zoals veel liberale tijdgenoten achtte hij de inheemse bevolking zeer goed tot ontwikkeling in staat, uiteraard naar Westers voorbeeld. De Soedanese landbouwers lagen volgens hem hoogstens een paar generaties achter bij de Nederlandse boeren. Dat pleit dus tegen Saids oriëntalisme-these, die veronderstelt dat het Westen een uniform, negatief beeld van de stagnerende Oriënt construeerde, als fundamenteel verschillend van het dynamische Westen. Aan de andere kant koesterde Holle wel bijzonder negatieve, zelfs alarmistische denkbeelden over islamitisch fanatisme op Java, waarin elementen van Saids orientalisme herkenbaar zijn.

Tom van den Berge is een Leidse deskundige op het gebied van het Soendanees en andere Indonesische talen. Hij promoveerde op een dissertatie over Soedanese poëzie in de koloniale tijd en is als docent verbonden aan de vakgroep talen en culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië in Leiden. Deze achtergrond is goed waarneembaar in zijn biografie van Holle. Doorgaans met positief effect, een enkele keer ook een beetje irritant. Zo maakt hij bij de beschrijving van Holies contacten met het overwegend Leidse Koninklijk instituut voor taal-, land-, en volkenkunde gewag van 'het voorzichtige antwoord van de voorzichtige secretaris van dit voorzichtige instituut' (137). Daarmee bekent Van den Berge zich wellicht tot het hedendaagse, eveneens overwegend Leidse International institute for Asian studies. Maar dat kan natuurlijk de oppervlakkige indruk van een buitenstaander zijn. Belangrijker is dat de genoemde kwalificatie van het KITLV weinig bijdraagt tot een beter historisch begrip van Holies levensloop en omgeving. Het bovengenoemde pleidooi van KITLV-voorzitter Kern voor de geestelijke verovering van de archipel kan men moeilijk voorzichtig noemen. En Holle had in dit opzicht toch al weinig aanmoediging nodig.

Maar doorgaans is Van den Berges achtergrond als Leids taalkundige op aangename wijze werkzaam in zijn Holle-biografie. Eindelijk weer een Nederlandse biografie die goed geschreven en elegant van omvang is. Van den Berge introduceert Holle op aansprekende wijze, als de neef van de hoofdpersoon in Hella Haasses veelgelezen historische roman, *Heren van de thee*. Vervolgens heeft Van den Berge de biografie helder onderverdeeld in drie delen die elk een hoofdactiviteit van Holle belichten: het eerste deel over 'thee, rijst en vriendschap', het tweede deel over 'onderwijs, wetenschap en taal' en het derde deel over 'politiek, Islam en fanatisme'.

Van den Berge toont zich niet alleen in het taalkundige middendeel goed meester van de stof, maar doorgaans ook in de agrarische en politieke hoekdelen. In de biografie komt een genuanceerd en evenwichtig beeld van Holle naar voren. Dat beeld is overwegend sympathiek, maar Van den Berge heeft ook een scherp oog voor Holies beperktheden — zijn eenzijdige rationalisme en utilitarisme, zijn paternalistische opheffingsstreven, zijn vaak geborneerde opvattin-

gen over de islam en zijn vele kleine ijdelheden. Bij zo'n mooie biografie, over zo'n interessante figuur als Holle, neem je graag een paar kleine tekortkomingen op de koop toe.

Maarten Kuitenbrouwer

E. M. L. Klinkers, *Op hoop van vrijheid. Van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830-1880* (Dissertatie Leiden, 1997, Bronnen voor de studie van Afro-Surinaamse samenlevingen XVIII; Utrecht: Vakgroep culturele antropologie, Universiteit Utrecht, 1997, 229 blz., f29,-, ISBN 90 393 1288 5).

Deze Leidse dissertatie gaat over de vraag hoe de overgang van slavensamenleving in Suriname naar die van een Creoolse gemeenschap moet worden gezien. Tot nu toe was hiervoor betrekkelijk weinig aandacht, de nadruk viel op de emancipatie en de periode van het staats-toezicht waaraan de voormalige slaven waren onderworpen na 1863. Politieke kringen en planters vreesden dat de vrijgemaakten de plantages zouden ontvluchten, zodat de Surinaamse economie ineen zou storten. Daarom waren reeds voor de emancipatie maatregelen getroffen om de slaaf zoveel mogelijk te doen wennen aan zijn nieuwe status. Enerzijds hoopte men dit te bereiken door reeds ver voor de emancipatie de lang verfoeide kerstening een kans te geven, anderzijds was er bepaald dat de vrijgelatenen nog tien jaar onder staatstoezicht zouden staan en pas volledige bewegingsvrijheid zouden krijgen wanneer zij bewezen hadden zich behoorlijk te gedragen. Gehoopt werd zo de trek van de plantages tegen te gaan.

Klinkers heeft de overgang van slaaf naar burger geplaatst binnen het 'proto-peasant'-debat, de vraag of de slavensamenleving kan worden gezien als een voorbereiding op een onafhankelijk bestaan als kleine landbouwer na de emancipatie. In deze discussie ligt de nadruk op de vraag of de economische omstandigheden onder de slavernij voldoende mogelijkheden boden voor het ontwikkelen van de vaardigheden voor een onafhankelijk landbouwersbestaan. Hadde slaven gelegenheid geld te verdienen met handelsactiviteiten en leerden zij de werking van de markt kennen? Klinkers is van mening dat de opkomst van de Creoolse landbouw niet alleen vanuit een economisch perspectief moet worden gezien, maar dat het nodig is het sociale leven in dit beeld te betrekken. Hoe ontwikkelde het familieleven zich, kan men de Creoolse familie na de emancipatie zien als *peasants*! In navolging van Scott definieert zij de *peasant* als de kleine boer die zijn leven heeft georganiseerd rond een strategie van overleven en de reproductie van de zelfvoorziening. Niet winst en marktactiviteit staan centraal, maar het voortbestaan van het eigen gezin en de groep waartoe men hoort. Hoewel de nadruk op de eigen werkzaamheden ligt, is het nodig te investeren in de groep omdat men deze in geval van nood nodig heeft. Klinkers is van mening dat de voormalige slaven in de onzekere omstandigheden na de emancipatie sterk steunden op de gemeenschap en een *moral economy* vormden. Zij haakt daarmee in op een van de grote vraagstukken binnen de Afro-Amerikaanse gemeenschappen: heeft het éénoudergezin een Afrikaanse achtergrond, of moet men dat toeschrijven aan de destructieve invloed van de slavernij? Wat is het karakter van een gemeenschap wanneer het twee-oudergezin zwak is ontwikkeld en wanneer de man een 'passant' is, of er zelfs meerdere relaties op na houdt? Of zijn er andere mechanismen die een gemeenschap samen houden?

Het onderzoek is opgezet binnen een ruim tijds kader. Daarmee komen zowel de periode van slavernij als die van de geleidelijke overgang onder het staats toezicht en die van volledige vrijheid aan bod. Hoewel gegevens over het familieleven van (vroegere) slaven slechts in beperkte mate beschikbaar zijn, is er dankzij het werk van de *Herrnhutter* leermeesters, die na